

ГЛИНЯНИЙ ПОСУД ДЛЯ НАПОЇВ У ПОХОВАННЯХ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧАСУ (за матеріалами археологічних досліджень)

Троцька Валентина Іванівна

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
археологічної кераміки, Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному
(с. Опішне, Україна).

За археологічними матеріалами та писемними джерелами з'ясовано використання глиняного посуду для напоїв у похованнях давньоруського часу. Найбільш поширеними знахідками серед посудин цього виду були глеки, амфори та корчаги. Рідше зустрічаються під час розкопок глиняні чашкоподібні, кубкоподібні посудини та черпаки.

Однією із найчисленніших категорій знахідок в могилах давньоруського часу є глиняний посуд. Його наявність в похованнях, в першу чергу, пов'язують із віруваннями в потойбічне життя та намаганнями забезпечити небіжчика в тому світі їжею та напоями [10, с. 83]. Адже наші пращури вірили, що на тому світі вирує життя. Не виключено, що одним з аспектів цих вірувань було уявлення про потойбічний бенкет, в якому небіжчик мав узяти участь [10, с. 85]. В археологічній літературі посуд, який ставився в могилу значиться як ритуально-міфологічний, він призначався для споживання ритуальної їжі й напоїв, виконував функції супутнього інвентаря при похованні померлого, служив урною для зберігання праху під час кремації [9, с. 112]. Пізніше під впливом нової релігії (християнства) звичай покладання в могилу посуду поступово зникає [13]. В даному випадку мова йтиме не про глиняний посуд, призначений для споживання їжі – миски («мись», «миса») [21, с. 153], горщики («гърнцы») [19, с. 616, 617], а для зберігання та споживання напоїв, зокрема алкогольних. Свідченням чого є знахідки в могилах глеків («глекъ», «крина», «комьрогъ») [19, с. 519; 20, с. 1266, 1268], амфор грецького виробництва, корчаг («крьчага») [20, с. 1411]. Для зручності перенесення такі посудини мали по два вуха [7, с. 420–425]. Поряд з ними іноді знаходять посуд для вживання напоїв – чашкоподібні посудини («викии») [19, с. 257], чаші («чашьи»), черпаки («чърпало») [22, с. 1330, 1567], «кърчажець» (який виступав як міра вина, призначена для одного чоловіка) [20, с. 1412], («кубьки» у вигляді кувалеподібних посудин тощо) [20, с. 1356]. Якщо похований мав високий статус у суспільстві то в його могилі знаходять значно більше різного виду посуду, як для споживання їжі так і напоїв [10, с. 85].

Серед напоїв, які ставили в потойбіччя – хмільний мед та вино. Про що стверджують писемні джерела які згадують «десять глеков вина» [6, с. 73; 19, с. 519], «двадцять глеков хмельного меду» [4, с. 264–265], «пльньны къръчагъ с виньмь» [20, с. 1411].

Літописні повідомлення зазначають, що по смерті, покійного спаливали на багатті із поховальним інвентарем. Після спалювання, збирали вцілівші кістки, клали їх у глиняний посуд (урну) та ставили до могили разом з ритуальною їжею та напоями [8; 15, с. 202; 16; 17, с. 76]. Під час розкопок курганів дослідники фіксують у похованнях, як після кремації так і інгумації, посуд із залишками їжі (кістки тварин) та посудини для рідини [1, с. 41 (рис. 14–2, 15); 2, с. 116 (рис. 8); 12, с. 34, 35; 14, с. 23–26; 18, с. 56, 57, 77 (рис. 79, 80); 23, с. 53, 56]. Зверху над померлим насипали курган, величина якого говорила про майновий статус похованого [11, с. 142; 16].

Присутність напоїв у поховальному обряді підтверджують наявність у могилах глеків, амфор, корчаг. Поховання з набором такого посуду зафіксовано в багатьох досліджуваних курганах давньоруського часу на території України [12, с. 34, 35; 14, с. 23–26; 23, с. 53, 56].

Наприклад, в одному з досліджуваних поховань на Київській горі Іосип Хойновський виявив амфору та глеки [23, с. 53]. Супроводжуючий інвентар під час інгумації знаходився біля голови або ніг покійного [1, с. 41; 23, с. 77], при кремації біля посудини з прахом небіжчика [23, с. 56, 57, 61]. Дослідник зазначав, що при похованні небіжчика в могилу ставили ті посудини які використовували для домашніх потреб. Зокрема, князь чи боярин який при житті споживав з глиняної амфори чи корчаги

вино, хмільний мед, коли помирав, то до його могили ставили ту ж саму амфору, корчагу в якій зберігалися напої при житті померлого [23, с. 56]. Монашам Янкіна монастиря, який існував у Києві в XI–XIII столітті ставили в могилу напої в глеках якими користувалися в домашньому побуті. Не відкидав думки, що при похованні небіжчика до могили могли класти й новий посуд, який виготовлявся спеціально для похорон. Підтвердженням цього є знахідки двох невипалених глекоподібних посудин з вушками, погано заглаженою поверхнею, ніби вони виготовлялися поспішаючи [23, с. 56–57].

Посудини для пиття виявлені в похованнях на території Середнього Подніпров'я Олександром Моцею. Це зокрема, глиняна кувалеподібна посудина, з якої небіжчик у потойбіччі мав споживати напої. Вона знаходилася в середині горщика. В кургані Яблунівка і Козин дослідником виявлено вузькогорлі глечики разом із скляним столовим посудом. У похованнях виявлено також античні амфори і амфориски, «римський червоноглиняний глечик» (Жовніно) [12, с. 34–35; 14, с. 23, 26].

Писемні джерела стверджують, що після поховання по померлому справляли «тризну» [16]. Брали глеки з хмільним медом, ішли на курган де випивали вміст, а посуд розбивали на могили [6, с. 73; 12, с. 33–34, 59; 15, с. 204].

Як зазначав Всеволод Івакін «тризна» була урочистим прощанням із померлим, під час якого відбувалися військові змагання та поховальна трапеза. Фрагменти битого посуду – амфор, глеків із яких пили вино, хмільний мед та горщики із який споживали їжу зафіксовано дослідником у 61 поховальному комплексі Києва та в засипці 58 поховань [5, с. 66–67]. За твердженням дослідників, биття посуду після завершення тризни символізувало те, що домашня власність продовжує належати своєму померлому господарю [3, с. 153].

Отже, вказані приклади достатньо переконливо вказують, що поряд з кухонним посудом в могилу ставили столовий посуд для пиття рідини. В окремих похованнях виявлено по кілька глиняних посудин: глек, чашкоподібна посудина, амфора і амфориски, горщик і кувалеподібна посудина, корчаги та амфори.

Список використаної літератури

1. Андрощук, Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні (моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя / Ф. О. Андрощук. – Київ, Товариство археології та антропології. – 141 с.
2. Бліфельд, Д. І. Давньоруський могильник в Чернігові // Археологія, Т. XVIII / Д. І. Бліфельд. – 1965. – С. 105-138.
3. Боровський, Я. Є. Світогляд давніх киян / Я. Є. Боровський. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.
4. Гаркави, А. Я. Сказания мусульманских писателей о Славянах и Русских: (с половины VII в. до конца X в. по Р. Х.) / собр., пер. и объясн. / А. Я. Гаркави. – СПб, 1870 – 308 с.
5. Івакін, В. Г. Християнський поховальний обряд населення давньоруського Києва (XI–XIII ст.) / В. Г. Івакін. – Археологія, 2008, № 3. – С. 60-75.
6. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII ст. Видання 2-ге / Уклад. М. Н. Петровський. АН УРСР. Інститут історії України – К.: Радянська школа, 1946. – Т. 1. – 310 с.
7. Каргер, М. К. Древний Киев (очерки по истории материальной культуры древнерусского города) / М. К. Каргер – М. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1958. – Т. 1. – 580 с.
8. Ковалевский, А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг.: Статьи, переводы и комментарии / А. П. Ковалевский. – Харьков: Издательство Ордена трудового красного знамени Государственного университета имени А. М. Горького, 1956. – 348 с.
9. Котляревский, А. А. О погребальных обычаях языческих славян / А. А. Котляревский. – М.: Синодальная типография, 1868. – 243 с.
10. Магомедов, Б. В. Потойбічний бенкет у поховальному обряді черняхівської культури / Б. В. Магомедов // Старожитності і тисячоліття нашої ери на території України. – К., 2003. – С. 83-88.
11. Мартиняк, Ірина Ібн Фадлан про поховальні вірування та обряди східних слов'ян / Ірина Мартиняк // Міфологія і фольклор, 2016 – № 1/2. – С. 136-142.
12. Моця, А. П. Погребальные памятники южнорусских земель IX–XIII вв. / А. П. Моця – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.
13. Моця, О. П. Могильники епохи Київської Русі – Інститут історії України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: history.org.ua/?termin=Mohylnyky.
14. Моця, О. П. Населення південно-руських земель IX–XIII ст. за матеріалами некрополів / О. П. Моця – К.: Наукова думка, 1993. – 160 с.

15. Моця, О. П. Світогляд сільського люду в давньоруські часи / О. П. Моця // Село Київської Русі. – К. : Шлях, 2003. – С. 198-207.
16. Повість минулих літ – Літературний всесвіт [Електронний ресурс] – Режим доступу: GoogleSltes<https://sites.google.com/site/povist-minulih-lit>
17. Рыбаков, Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 784 с.
18. Самоквасов, Д. Я. Могильные древности Северянской Черниговщины / Д. Я. Самоквасов. – М. : Синодальная типография, 1916. – 106 с.
19. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И. И. Срезневский : в 3 т. – М. : Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 1 – 806 с.
20. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И. И. Срезневский : в 3 т. – М. : Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 807-1419.
21. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И. И. Срезневский : в 3 т. – М. : Книга, 1989. – Т. 2. – Ч. 1. – 851 с.
22. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И. И. Срезневский : в 3 т. – М. : Книга, 1989. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 911-1683.
23. Хойновский, И. А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси / И. А. Хойновский – Киев, Типография Императорскаго университета Святого Владимира, 1896. – 264 с.